

Yaban Hayvanları Nasıl Evcilleştirildi?

Juliet CLUTTON-BROCK

Yazımıza önce "Neden bazı hayvan türleri evcilleştirilebiliyor da, bazıları evcilleştirilemiyor?" sorusuna cevap vererek başlamak istiyoruz: Evcilleştirmede ilk adım, uysallaştırma. Her memeli hayvan, çok küçük bir yaşta anasından alınır ve çok erkenden bir insan - koruyucu tarafından büyütülürse, korkusuzca uysallaştırılabilir. Ancak büyüdükten sonra da uysal kalıp kalmayacağı, erinde sonunda son sözü söyleyen bazı kalıtsal sosyal davranış biçimlerine bağlıdır.

Uysallaştırılmış bir hayvana, hangi noktada artık "evcil" denilebilir? Bana göre, kendisinin üremesini, yerleşimini ve yiyeceğini kontrol eden bir insan toplumu içerisinde geçim ya da kazanç amacıyla tutsak olarak yetiştirilen bir hayvana "evcil" demek doğru olur. Evcilleştirme sonucunda, davranış ve görünüşü aynı türün yabanî örneklerinden ayrılan bir nesil oluşur.

Hayvanların evcilleştirilmesini incelemek için, onbin yıl öncesine kadar geri gitmek gerekir. Bu sıralarda, insanlar ve evcilleştirdikleri köpekler, Avrupa'da başlıca kızıl geyikler, ren geyikleri, yaban sığırları ve sayıları gitgide azalan yaban atları olan büyük otçul hayvanları avlıyorlardı. Batı Asya'da ise, yaban keçisi ve yaban koyunu, geyikler, yaban sığırları ve yaban domuzları ile yaban eşekleri, etleri için avlanan en önemli av hayvanlarıydılar. İlk evcilleştirilen hayvanlar, günümüzden 9000 yıl kadar önce, keçiler ve koyunlar olmuştur. Bunu sığırlar ve domuzlar izemiştir. En son olarak at, özellikle Ukrayna'da 5000 yıl önce evcilleştirilebilmiştir.

Evcilleştirilecek olan bir hayvanın atasının ideal olarak bir bölgeye bağlı bulunmaması, geniş sürüler halinde yaşayabilmesi, değişik türde bitkileri yiyebilmesi ve kolay avlanılabilir olması gerekir. Yaban keçileri ve yaban

koyunları dağ hayvanları oldukları için evcilleştirilmeye özellikle uygundur. Bunlar sürü halinde yaşar, erkek-dişi birlikte gezer ve bir bölgeye bağlı kalmazlar. En büyük dertleri, avcılardan kaçmaktan çok, yeterli yiyecek bulabilmektir. Kaçmakta biraz ağır davranırlar ve o kadar hızlı bir koşucu değildirlir. Halbuki düzlüklerden hoşlanan ceylanlarda durum tamamen değişiktir: Çiftleşme mevsiminin dışında erkeklerle dişiler ayrı sürüler oluşturur; erkekler bir bölgeye bağlıdır ve kolaylıkla ürküp kaçarlar.

Bütün bu davranışlara bakarak, keçilerin neden evcilleştirilip de ceylanlarla kızıl geyiklerin evcilleştirilmediğini anlamak kolaydır. Buna karşılık, Amerika yerlilerinin iri boynuzlu dağ koyununu, eski Mısırlıların yaban koyununu ve Avustralya yerlilerinin çeşitli kanguru türlerini neden evcilleştirmemiş oldukları, henüz açıklanamamıştır. Ancak öyle görünüyor ki, insanın çevresi ve kültürü de hayvanların evcilleştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Evcilleştirilmiş bir hayvan, birçok bakımdan insan kültürünün bir ürünüdür: Hayvan kendi tabii çevresinde bir avcıyı görür görmez kaçmayı öğrenmişken, şimdi pek bir tehditle karşılaşmadığı korunmuş bir yere getirilmektedir. Yegâne tehlike, o da sahibi isterse, kasaplık et haline gelmektedir! Evcilleştirilmiş hayvanlar, tıpkı insanlar gibi değişik kültür çevrelerinde yetişirler ve davranışları da bunlara paraleldir. Meselâ ilkel bir avcı-yağmacı topluluğundan bir bebeği ve bir köpek yavrusunu birlikte bir Avrupa şehrine getirirsek, büyüdükleri zaman her ikisi de bir Avrupalı insan ya da köpekten farksız bir kültür edineceklerdir. Her ikisi de atalarının avcı-yağmacı yeteneklerinden habersiz olarak yetişecekler, çocuk günlerini masa başında geçirecek, köpek boyunda yularla gezdirilmeye ali-

Kurt kılıklı köpek: Eski insanlar yavru kurtların kolaylıkla uysallaştırıldığını ve evcilleştirildiğini görmüşlerdir. Bunun sebebi kurtların topluluk halinde yaşamayı en çok seven hayvanlar arasında olmasıdır.

İşte kültürlü bir köpek: Köpekler tıpkı insanlar gibi, vahşi atalarınınkinden çok değişik bir kültür edinmektedir.

şacak ve köpeğin yavruları yatak üzerinde uyumayı, ihtiyaçlarını evde değil, dışarıda gidermeyi öğreneceklerdir.

Kendilerini avlayan bir yırtıcı olmayınca, evcil hayvanlar insan efendilerinin kültürünü benimsemektedir. Bu kültüre öyle uyum sağlamaktadırlar ki, yabancı ataları ile bütün bağları kopmaktadır. Nasıl bir insan değişik çevrelere uyum gösteriyorsa, bir inek de kendisini bir çayırdaki kadar, bir inek çiftliğinde de rahat hissetmektedir.

Mainz Üniversitesi'nden Helmut Hemmer, evcilleştirmeyi hayvanın dünyayı algılayış biçiminde bir değişiklik olarak yorumlamaktadır. Varsayımının temeli, nesiden nesle ıslah suretiyle evcilleştirmede algılama ve strese karşı tepkide bir zayıflama meydana geldiğidir. Bu varsayım, gerçeklere uygun görünüyor. Nitekim bir Pekin köpeğinin yapısı ve etrafındakileri algılama biçimi, herhalde bir kurdunkinden çok farklıdır. Varsayımın aksak tarafı, kültürel çevreyi ve ıslah suretiyle artırılabilen yetenekleri dikkate almamış olmasıdır.

İnsanlarla hayvanların birbirlerine karşı davranışları ve ilişkileri, sayısız sosyal ve biyolojik etkenlere dayanır. Bunlar son 10000 yıldan beri pek fazla değişmemişlerdir. Önemli etkenlerden biri, toplumsal güçtür. İnsan aileleri de, tıpkı kurt aileleri gibi, çoğu kere hiyerarşik olmuştur. Evcil hayvanlarda bu hiyerarşi piramidinin hep en altında yer almışlardır. Kölelerle hayvanlar, çoğu kere sadece bir "mal" sayılmıştır. Nitekim Romalı Cato: "Yeni bir çiftlik alırken envanter yapın ve yıpranmış öküzleri, kusurlu sığırları, postları, eski arabaları, eski aletleri, yaşlı köleleri, hasta köleleri ve bunun gibi lüzumsuz olan şeyleri satıp başınızdan savın" diye yazıyor. Günümüzde ise medeni ülkelerde köle bulundurmamak ve bunlara hayvan gibi muamele etmek, insanlık dışı

olarak sayılmaktadır. Belki yüz yıl kadar sonra, hayvanlara köle muamelesi yapmak da aynı şekilde insanlık dışı sayılacaktır.

Hayvanların bazıları da, insanlar tarafından hadımlaştırılmaktadır. Özellikle kedi ve köpek gibi ev hayvanlarına uygulanan bu işlem, artık üreme yeteneğini kaybetmiş böyle hayvanları büsbütün insana bağlamak ve bir arkadaşın, dostun hatta bir çocuğun yerine geçmelerini sağlamak için yapılmaktadır. Eski çağlarda köpekler ya da kediler nadiren hadımlaştırılıyordu, ancak daha meolitik çağdan itibaren erkek çiftlik hayvanlarının hadımlaştırıldığını biliyoruz. Nitekim M.Ö. 2000 yıllarına gelindiği vakit, bu işlem bütün Avrasya'ya yayılmış bulunuyordu. Hadımlaştırma, erkek hayvanların daha kolaylıkla uysallaştırılmasını sağlamıştı. Boğalar, koçlar, erkek

Güç politikası: Yaklaşık M.Ö. 650 yılından kalma bu Asurî frizinde, bir hadımla bir at görülüyor. Hadımlaştırma eskiden hem insanları hem de hayvanları hüküm altına almak için yapılmaktaydı. Günümüzde hâlâ hayvanlara uygulanmaktadır.

YAMYAMLARI BEKLEYEN TEHLİKE

Amerikalı biyologlara göre, yamyamlık sadece tüyler ürpertici bir beslenme alışkanlığı değil, beraberinde birçok hastalığa yakalanma riskini taşıyan tehlikeli bir davranıştır.

Tetariler gibi gelişimlerini birkaç aşamada tamamlayan türlerde, bazen yamyamlık söz konusu olabilir. Bunlar, hemcinslerini yemek suretiyle daha çabuk gelişirler ve kısa bir zamanda erişkin forma dönüşürler. Böylece, vücutlarının hassas olduğu larva dönemini bir an evvel atlattı, hayatta kalma şanslarını artırırlar. Bu örneğimizde, yamyamlığın olumlu gibi görünen bir durumu söz konusu ise de, olaya yem olan hayvan açısından bakacak olursak gerçek anlaşılacaktır.

Birçok patojen, sadece bazı tür canlılarda hastalık etkeni olabilir. Bu nedenle, kendi türünden bir bireyin yenmesi, o hastalığın insidansını artırır. Bu konuda araştırma yapan Pfennig ve arkadaşları, farklı iki tip kaplan semenderini ele aldılar: Bunlardan bir grubu, hemcinslerini yiyor, diğeri ise yemiyor. Yamyam ve hastalıklı ama yamyam olmayan semenderler biraraya konulduğunda, yam-

yamlar, hastalıklı diğer grubun üyelerini kısa sürede yediler. Fakat sonuçta, çoğu aynı hastalığa yakalanıp öldü.

Kaplan semenderlerin dışında, yamyamlıkları yüzünden bazı hastalıklara yakalanan başka canlılar da var: Gelincik böceği, eklem bacaklılardan kabuklular ve hatta insanlar. İnsan yamyamların karşı karşıya kaldıkları kuru hastalığı, viral kökenli bir S.S.S.'i (santral sinir sistemi) hastalığıdır ve aşırı olarak kuvvetten düşme ile karakterizedir. Dünya çapında çok nadir rastlanan bir hastalık olmasına rağmen, Yeni Gine'de görülme sıklığı (insidansı) oldukça yüksektir. Özellikle, düşmanların beynini yiyen kadın kabille üyelerinde daha sık görülür.

New Scientist 7 Aralık 1992'den çev.:
Abdullah YILMAZ

domuzlar ve aygırlar, testisleri çıkarıldığı zaman daha durgunlaşmaktaydılar. Hadımlaştırmanın başka yararları da vardır: Eğder hayvanın gelişimi tamamlanmadan yapılmışsa, hayvan irileşmekte ve yağ bağlamaktadır. Bu da, fosil yakıtların bulunmasından önceki günlerde çok değerli sayılan doneyağını sağlıyordu. Hadımlaştırma ile uysallaştırılan siğirler ve atlar gibi güçlü hayvanlar ise, yük taşımak ve saban sürmek için kullanılabilirlerdi.

Hadımlaştırma dolaylı olarak başka işlere de yaramaktadır: Güney Avrupa ve Batı Asya'da köpekler sürüyü toplamaktan çok, sürüyü korumak için kullanılırlar. Sürüyü toplama işini ise, eski zamanlardan beri kösemeyen ya da sürübaşı yapmaktadır. Sürübaşı çoğunlukla hadımlaştırılmış bir erkek koyun ya da keçidir. Çobanın elinde büyütülmüştür ve onun sözlü komutlarına aynen uyar.

Kyoto Üniversitesi üyelerinden Yutaka Kani, eski insan toplumlarındaki hadımın rolünü, hadımlaştırılmış sürübaşınıninkine benzetmektedir. Ona göre, hadım kişi, kral (hüküm süren) ile haremi (hüküm altındakiler) arasında bir çeşit aracılık yapıyordu. Bu benzetmeyi ilk defa 1986'da okuduğum vakit, bunun çok aşırı olduğuna hükmetmiştim. Ancak eski devirlerde hayvanlarla kölelere yapılan muamelenin bir birinden pek farklı olmadığını düşününce, bu görüş bana pek aşırı gelmeye başladı. Zaten Hiroşima Üniversitesi'nden Kazuya Maekawa da bu görüşü desteklemektedir. Maekawa, üçüncü Ur çağında (M.Ö.

2100) metinlerde çok kullanılan "amar-kud" teriminin yalnız hadımlaştırılmış genç at ve boğalar için değil, hadımlaştırılmış gençler için de kullanıldığını göstermiştir. Bu gençler, dokumacılıkta çalıştırılan kadın kölelerin oğullarıydılar. Kadın kölelerin kızları gene dokumacılıkta çalıştırılırlar, bunların oğulları ise hadımlaştırılarak seyis yamaklığı ya da öğçerlik gibi, o devrin hor görülen işlerinde kullanılıyordu.

Eski çağ insanları hayvanlara ne kadar zalimce davranırlarsa davranırlar, gene de onları tek başına varlıklar olarak görmekteydiler. Bugün de yeni doğmuş bir kuzuyu biberonla besleyen bir çiftçi, bu davranışı yansıtmaktadır. Ne var ki, bir kere malik olunan hayvanların sayısı artınca, bunlar artık ayrı kişiliklere sahip tek başına varlıklar olmaktan çıkıp bir sürü haline gelmektedirler. Çağdaş dünyanın hayvancılık endüstrisinin kaçınılmaz sonucu, bu olmuştur. Her gün artan insan nüfusunu beslemek için gerekli evcil hayvan sürülerine "canlı sebze" gözüyle bakılmakta, hepsi birbirinin tıpatıp aynı biçimde yetiştirilmekte, sıra sıra kafeslerde beslenmekte ve gerektiğinde ürün gibi kesilip biçilmektedirler. Bu davranış, hayvanlara bir zulüm olduğu kadar, insanlık açısından da büyük bir kayıptır. Kendimizi öteki varlıklardan uzakta küçük küçük evler içinde hapsedtikçe korkarız ki, dünyadaki hayat ve diğer canlılar hakkındaki anlayışımız da o ölçüde daralacaktır.

New Scientist, 15 Şubat 1992'den kısaltarak çev.:
Dr. Ergin KORUR